

A GALAMB ALAKÚ MÉHRAJ TITKA

Závada Pál: *Milota*. Magvető, Budapest, 2002

Az évek múlásával az ember egyre gyakrabban merül gyermek- és ifjúkori emlékeibe. A kitérők után visszatér élete kiindulópontjához, gyökereihez. Átértékeli cselekedeteit, és visszatekint életútjára. Závada Pál nagyregényének főszereplője, Milota György (67) is mérleget von életéről. Ebben a folyamatban az egykori jelentéktelen epizódeseemények fokozatosan új megvilágításba kerülnek. Olyan jelentős eseményekké lépnek elő, melyek egész addigi életére kihatnak.

A szerző sorsfordító történelmi események mentén rendkívül összetett emberi kapcsolatokat mutat be. A regény középpontjába klasszikus motívumot, a nő és férfi közötti viszonyt állítja. A történet egy sajtáságos dél-alföldi kisvárosban játszódik, mely az olvasók számára már ismerős Závada Pál első regényéből, a *Jadviga párnájából* (1997). A település nevét nem említi könyvében, de a tipikus alföldi táj, a toponimák, a reáliák, a családnevek segítenek a tájékozódásban, és egyértelművé teszik, hogy Tótkomlósról van szó. Az olvasó ebben a környezetben otthonosan érzi magát, hiszen a *Jadviga párnája* kedvelt szereplői egy-egy villanásnyira újból feltűnnek. Gyurka bácsi emlégeti őket családja története kapcsán. Hétéves gyermekként még találkozott Apovkával, és hallott korai halálának körülményeiről is. Apró momentumokkal egészíti ki Jadviga és Ondris alakját. Szól unokájukról, Jancsiról, és eszébe jut fiuk, Marci, aki hozzá hasonlóan mindennél jobban szerette a mákos tésztát, és még halála órájában is az otthont juttatta eszébe. Gyurka bácsi párhuzamot von kettőjük között, ő is, a halálra készülve, a jó mézes mákos tésztára gondol. Földes doktorról (Irmus férje) elárul egy régi, etikai jellegű intim titkot. Ezekkel a visszautalásokkal nemcsak az olvasói kíváncsiságot elégíti ki, hanem a két regény közötti kontinuitás érzetét is megeremti. A *Milota*-ban több, a *Jadvigából* ismerős motívummal találkozunk. Így pl.: szenvedélyes, beteljesületlen szerelem, szerelmi háromszög, az apaság körüli bizonytalanság, a vérfertőzés lehetősége, apa-fiú közötti versengés, fiatal lány idősebb férfihoz való vonzódása, a férfi főszereplők menekülése az utazásba vagy a tanyára a nyomasztó otthoni hangulat elől, boldogtalan házasságok, lelkileg sérült női szereplők, a szlovákságtudat és az anyanyelv problémája. Új motívumként bukkan fel a méhészkedés, a máktermesztés, a drogfogyasztás, a lakosságcsere okozta lelki traumák, a kisember szociális és erkölcsi kiszolgáltatottsága a totalitás korszakában.

Mindkét műre jellemző a posztmodern próza jelentésbeli sokrétősége és alternatívitása. Már a könyv borítójának művészi kivitelezése is találóan ra-

gadja meg és szignalizálja a szöveg gazdag értelmezési lehetőségeit és a belőle következő rejtelmességet. A múlt homályából felsejülő titokzatos női arc elmosódott vonásai régi fényképre emlékeztetnek. A regény címét adó szó köznévként ismert, és használatos a szlovák nyelvben (milota – kedvesség). Az író a pozitív tartalmú tulajdonságot jelentő kifejezést tulajdonnév szintjére emeli. A férfi főszereplőt egyik legjellemzőbb diszpozíciója kapcsán Milota vezetéknevvel jelöli. A *Milota* mint cím, három férfit takar. Mindhárman fontos szerepet játszanak a nő életében, akinek sejtelmes tekintetéből e három férhihoz fűződő kiszámíthatatlan, szövevényes vérségi és érzelmi kötődései olvashatók ki.

A történet egy hónap keretében, májusban bontakozik ki, a két főszereplő közvetett kommunikációja alapján. Roszkos Erka (34) számítógépe memóriájából előhívja régi feljegyzéseit, el nem küldött leveleit, és eljuttatja őket Milota Györgynek. A férfi Erka írásai kapcsán mérleget von életéről, és reagál a lány kérdéseire is. Érdekes történetekben, anekdotákban foglalja össze az alföldi szlovákság történetéről, családjá és környezete múltjáról és jelenéről felhalmozódott tudását. Önvallomásuk és a kölcsönösen feltett kérdésekre adott válaszaik nyomán fokozatosan tárul fel életútjuk. Az emléktöredékekből, a régi találkozások apró szilánkjeiből, csak kontúrjaiban megőrzött arcvonásokból, szemek formájából és színéből, jellegzetes mozdulatokból és gesztusokból rekonstruálják életük metszéspontjait és eddig nem sejtett, sokkoló összefüggésekre világitanak rá.

A szerzői idő, mely a narráció alapja, 1999 májusa, a pünkösdvárás időszaka. A szerzői idő pozíciójából mindkét főszereplő a közeli és távolabbi múltra tekint vissza. Jelenbeli tudásuk és tapasztalataik alapján kommentálják és értékelik a múlt eseményeit. Ezzel összhangban a regényben több idősfk váltakozik. A történesek lineáris vonalát reminescenciáik szakítják meg és törik szét. Erka emlékeiben a legtávolabbi pont 1962, fogantatásának éve. A többi dátum az utolsó húsz évhez kötődik, és szerelmi életének különböző fázisait őrzi (1980 – Kohut Miska, 1981–86 – Milota János, 1986–89 – Kohut Miska, 1993–96 Milota János). Gyurka bácsi emlékezete több évszázadot ölel fel. A meghatározó történelmi események árnyékában (1746, 1918, 1945, 1947, 1956–97) családi históriák, s bennük egyéni sorsok elevenednek meg. A két nézőpontú történetmesélés és az idősfkok folyamatos váltakozása aktív részvételt kíván az olvasótól. A felbontott időt és a mozaikokra tördelt eseményeket chronologikus sorrendbe kell állítania, hogy megfejthesse a regény fabuláját. Közreműködése folytán saját maga fedezheti fel a rejtélyes összefüggéseket. Mondhatjuk, hogy ezáltal a szerző partnerévé lép elő. Az olvasó tájékozódását a mű bonyolult szerkezetében a főszereplők szubjektív időérzékelése segíti. Erka tudatában az idő múlása Milota János személyével függ

össze. A jelenből visszatekintve, életének legboldogabb évének 1981-et tartja, melyet „Milota évemnek” nevez, míg azt a korszakot, mikor útjaik szétváltak, „Milotanincs” időszakként tartja számon. Az idő folyását a férfi érkezésével és távozásával méri, pl.: „Tegnap eljött hozzám Milota – másfél év után.”¹ „Tavaly áprilisban szakított velem – azóta nem is írtam naplót.”² „Milotával pontosan nyolc hónapja nem beszélünk.”³ Gyurka bácsi időszámításában a kalendáriumi jeles napok, a hozzájuk kötődő szokások és az egyházi ünnepek a mértékadók: pl. „Ezen a verőfényes reggelen először is avval kezdem, hogy virágzik az akác.”⁴ „Mihály napja van, és szinte zeng a magas ég a sokféle madarak dalától.”⁵ „Május nyolcadikát írjuk, az idén ez a Mennybemenetel napja, tótul úgy mondjuk: Sztúpenya.”⁶ A váltakozó időszakok felett a pünkösdi reménye ível át.

A mű szerteágazó tartalmi rétegeiből több tematikus egység különíthető el, melyeket az író négy fejezetbe sorol: I. *Kaptár és áfium*, II. *Maradék szabadságok láza*, III. *Ház a piactéren*, IV. *Kezdetét veszi végül*. A fejezetek egymással szoros kapcsolatban állnak, mindegyik egy központi epikus tengely köré szerveződik.

Az *első fejezetben* a hangsúly a méhészet világtörténelmének, valamint a helyi méhészettel való kapcsolódási pontjainak a felvázolásán van. Ez a téma alkalom arra is, hogy az elbeszélő elgondolkozzon a kelet-közép-európai régió emberének tipikus dilemmáján: Ki vagyok én? A méhészkedés mellett szó van a helyi máktermesztésről és a mák főzetéről, az ópiumról, valamint a velük kapcsolatos családi legendákról.

A *második fejezet* tárgya a dél-alföldi szlovákság történetének áttekintése jelenlegi lakóhelyére való letelepedésétől kezdve napjainkig. Ezen belül az egyéni szabadság, alkotóvágy, tehetség kibontakoztatásának lehetőségei különböző korszakokban, beleértve a jelent is. A történelem az egyén gondolatainak, tetteinek, döntéseinek szabadságát oly mértékig korlátozta, hogy a regény szereplőinek évszázadokon keresztül nem volt esélyük kitörni belőle. Ezzel az akadállyal találják szemben magukat a mai generációk is. Az ember tevékenységének korlátot szabó, különböző ideológiák praktikai sem akadályozhatták meg, hogy az alföldi szlovákság találékonyságával és felelősségérzetével bebizonyítsa életrealitását. A fekete, zsíros komlósi pusztá földjébe gyökeret eresztett és élte mindannapjait, ahogy tudta, ahogy engedték a körülmények. Az élet megpróbáltatásai azonban mély nyomokat hagytak lelkében, melyek közül némelyeket a mai napig nem tudott feldolgozni. Ilyen esemény pl. az 1947-es lakosságcsere.

Ezt a problémát boncolja a *harmadik fejezet*. A II. világháború utáni lakosságcsere, mely a nagyhatalmak politikai ambícióinak eszköze volt, mélyen beavatkozott a magyarországi szlovákok és a csehszlovákiai magyarok életébe.

Az érintettek az események valódi háttéréről nem rendelkeztek hiteles információkkal. Tény, hogy az ellentmondó hírek sodrásában a „*menni vagy maradni*” dilemmája lelkileg megviselte őket. Ebben a feszült és bizonytalan atmoszférában családok hullottak szét, barátságok szakadtak meg, családi kötelek lazultak fel. A korszak okozta traumákból sokan még ma sem eszméltek. Ezt a problémát ugyanis a politika egészen a rendszerváltozásig (1989) tudatosan elhallgatta. Závada Pál azzal, hogy a lakosságcserét irodalmi témává emeli, adósságot törleszt a magyarországi szlováksággal szemben. A drámai műfaj eszközeivel, amatőr színházi előadás keretei között, részben az egykori események tanúival és elszenvedőivel, eredeti helyszínen játszatja el egy „talált napló” történetét. A próbák folyamán a szereplők felidézik és intenzíven újraélik régi emlékeiket. A múlttal való szembesülés drámai felismerésekhez vezet, melyek egyéni tragédiába torkollanak.

A *negyedik részt* a történet kiindulópontjának is tekinthetjük. Az olvasó előtt feltárulnak azok a körülmények, melyek a megszakadt kapcsolat újraélesztésére ösztönzik Erkát és Gyurka bácsit. Mindketten kritikus lelkiállapotba kerülnek, és a feszültségek oldását a másik előtt feltárt önvallomásukban és gondolataik, sejtéseik ütköztetésében remélik. Erka munkahelyi és magánéleti kudarcai miatt pánikszzerűen ismeretlen helyre menekül. Elbújik a világ elől és olyan önpusztító eszközökkel ámítja magát, mint a drog és az alkohol. Magányában egyetlen társa a számítógépe, melynek memóriájából előkeresi régen elmentett jegyzeteit, amiket újraértelmez, töröl, betold, újraír. A szövegek újraszerkesztése bizonyos fajta védekezési mechanizmust jelent számára. „Kíírja” magából fájdalmát. Gyurka bácsit közelgő halálának tudata bántja. A búcsúzásra készülve tisztázni akarja régi cselekedeteit és azok következményeit. „Kibesztéli” magából nyomasztó gondolatait. A bizonyosság közös feltárássá váló kezdeményezés (levél, magnókazetta) egyszerre szólítja meg mindkettőjüket. A hiányos adatokból és hipotézisekből azonban csak néhány, eddig ismeretlen, személyes kötődés lehetőségére világítanak rá. A bizonytalanság továbbra is fennáll, sőt fokozódik. A szerző nyitva hagyja a sorsdöntő kérdéseket. A megoldást rábízza az olvasóra. A feszültség növekedése, valamint az egyént és a szlovákság mikro- és makrotársadalmát fenyegető negatív hatások ijesztő vízióban kulminálnak. A pünkösdi galambot üldöző galamb formájú mehraj a várható kedvezőtlen történéseket vetíti elő. Ez a vízió Erkához kapcsolódik. Benne testesülnek meg a lány ambivalens érzései. A gyermekkorú méhcsípés okozta halálfélelme villámfény-effektusként hasít belé a jelenben valamiféle külső inger hatására. A galamb által szimbolizált Szentlélek pozitív töltését a szigonyokkal támadó méhek hatástalanítják. A jóság és a remény álarcába bújt képmutatás megfosztja a főszereplőket a pünkösdi megvilágosodás, a tisztánlátás reményétől.

A jelentésbeli pluralitásnak megfelelően Závada Pál különböző stílusokat és műfajokat ötvöz regényében. Átvesz, átír, beépít saját textusába pl. részleteket Gajdács Pál Tót–Kömlös története (1896) című monográfiájából, Apáczai Csere János⁸ írásaiból, a *Bibliából*, ismeretlen méhész rigmusából, hivatkozik a *Tranosciusra*⁹, a *Funebrátra*¹⁰ stb. Kiváló érzéke van a nyelvi nüanszok iránt. Az ismeretlen méhész költő bájos rigmusait pl. a fiatal Milota György szájába adja, aki a nők hódításában sikerrel alkalmazza őket. Ezek a versikék a férfi szerelmi életében identifikációs tényezővé is válnak. A kömlösi kevert, szlovák–magyar nyelvet közéről ismeri. Hozzáértéssel és élvezettel alkalmazza a szituációs humor megteremtésében, ugyanakkor a paródia eszközeként is él vele.

Már a *Jadвига párnájában* is érzékelhető a destrukció. A *Milotában* még hangsúlyosabban jelenik meg. A szereplők érzelmi életének elsivárosodása mellett ez a trend a legszembetűnőbb a szlovák vonal ábrázolásában. Míg a *Jadвига párnájában* az olvasó tanúja lehet a családon belüli egynyelvű szlovák kommunikációnak, végigkísérheti a főszereplő kétnyelvűsödésének folyamatát, és ízelítőt kaphat a kevert lakosság részéről egymás iránt megnyilvánuló nyelvi toleranciából, addig az új regényben már a nyelvváltást, mint befejezett folyamatot érzékeli.

Závada Pál új regényében a szlovákságtudat hordozója a nyugdíjas korosztály, melynek reprezentánsa Milota György. Azok közé az utolsó tanúk közé tartozik, akiket még megérintett a szlovák múlt szelleme. Még nagyapjától, Janko apovkától (1898) hallott a felső-magyarországi őshazáról, az Alföldre való levándorlás okairól és körülményeiről. Janko apovka pedig a saját nagyapjától (1829) – akinek emlékezete visszanyúlhatott egészen az 1746-os letelepedésig – hallott történeteket mesélt unokájának. A tradíció átöröklítőinek láncolatába sorolható Gyurka bácsi is, aki összekötő kapcsot képvisel a múlt-jelen-jövő között, s így a történelem kontinuitásának a letéteményesévé válik. A Gregor¹¹ és Havran bácsi¹² típusú, szertartásokat ismerő és végrehajtó, mindentudó mamovkák és apovkák családfájába tartozik. Őseihez hasonlóan ő is át akarja adni utódainak a szellemi örökséget. Látja azonban, hogy a mai fiatalok már kevésbé befogadók a nagyapák öröksége iránt. A történelem következményeként fogadja el ezt az állapotot. Nem agitálja, zsarolja a fiatalokat, nem kelt bennük lelkiismeret-furdalást, nem akarja rájuk erőszakolni a szlovákságot. Ebben a kérdésben életbölcssége az irányadó. Amit átadásra alkalmas értéknek tart, érdekes és izgalmas történetekbe foglalja, és kazettára mondja. Teszi ezt azzal a szándékkal és reménnyel, hogy a fiatalok idővel felismerik jelentőségét, és visszatalálnak gyökereikhez.

A mű különböző jelentésrétegeiben kifejezésre jutnak azok az értékhiányok és értékek, melyek a bonyolult szerkezet és összetett jellemek nyomán felszínre

kerülnek, és a regény világgépét alkotják. Az értékhiányok a szubjektum síkján, valamint társadalmi és értékítéleti kontextusban jelennek meg. A regényen végigvonuló destrukciós elemeket mint az *összeomlás* (Erka), a *széthullás* (idősek otthona), az *elmúlás* (halál, halálra való készülés), a *kihalás* (a mindentudó apovkák és mamovkák magukkal viszik a sírba az ősök szellemi örökségét) a Gyurka bácsi által képviselt pozitív tartalmak ellensúlyozzák. Az értékhiányok elsősorban Erkához kötődnek. A *gyökértelenség, bizonytalan énkép, szeretethiány, kiegyensúlyozatlanság, meddőség, reménytelen szerelem, drog, alkohol* a személyiség összeomlásához vezet. Ezt a folyamatot átmenetileg késlelteti a Gyurka bácsihoz fűződő, énerősítő szeretetteljes kapcsolat. Az értékek felvonultatásával Gyurka bácsi révén kialakul a destruktív és konstruktív elemek közötti egyensúly. A férfi főszereplő legfőbb értéknek tartja az ősök által teremtett szellemi örökséget. A hagyományok tisztelete és birtoklása az a pozitív erő, mely képes összefogni hordozóit, esetünkben a nyugdíjas korosztályt. A nyelv, a vallás, a szokások, a *Tranoscius*, a *Funebrál*, a kapcsos zsoldároskönyv, a nagyapa öreg dikója a méhesben, a méhek, a nagymama által szőtt abrosz jelentik a biztos pontot, a közös nevezőt, átadandó értéket a regényben.

A könyv előrevetíti a hagyományos értékrend megszakadásának veszélyét, ugyanakkor nyitva hagyja a megőrzés lehetőségének kérdését a XXI. században. A szlovákságtudatot a tradíciók konzerválása tartja életben. Csakhogy ezek a tradíciók mára nagyon megkoptak. Ismeretük már az idősek körében is pontatlan, hézagos, gyakran téves. Ezt példázza Kuhajda Samu, Gyurka bácsi barátja, aki különböző szokáselemeket összekever, összeros. A fiatalok vonakodnak a hagyományok befogadásától. Szlovákságukhoz való kötődésük már a nosztalgia szintjén is alig érezhető. Roszkos Erka elmagyarosodott szívét nem az a tény dobogtatja meg, hogy szlovák lakta településen helyezkedhet el, hanem az, hogy szerelme idevalósi. Kohut Miska a mai nemzetiségi rendezvények meghívott szónokainak jellegzetes frázisával: „... melleleg apai ágon magam is szlovák származású” (vagyok)¹³ akar szimpátiát kelteni a feltételezett közönségben. A látszat ellenére azonban pozitívumként lehet értelmezni, hogy a fiatalok nemcsak hogy érdeklődést mutatnak a „talált napló” iránt, hanem színdarabot írnak belőle, színpadra viszik, és szenvedélyesen próbálják.

A regényben felsorakoztatott értékek és értékdeficitek kifejezőjeként az egész történetet átszövi a *méh-méz-mák* metaforasor, mely túlnyomórészt pozitív tartalmakat hordoz. A méh által szimbolizált dolgosság, szervezettség, szorgalom, kitartás, szívósság, az alföldi szlovákság sorstörténetének metaforikus képeként értelmezhető. A méh, mint a női princípium szimbóluma, a szexualitást, érzékiséget, termékenységet, az anyaságot, az utódokról való

gondoskodást jelenti. A más ugyancsak a termékenységet jelképezi. A könyvben mindezeknek az értékeknek megvan a maguk ellenpólusa is. Az ellentétek között az összetartó, kiegyenlítő erő a méhek szorgos munkájának az eredménye, a méz, mely a szerelmi szimbolikában játszott szerepe mellett a bölcsesség és ékesszólás szimbóluma is. A regényben ezeket az értékeket Milota György képviseli. Modernizált népi szónokként az ősök évszázadokon át gyűjtött tapasztalatait saját életpasztalataival ötvözve, bölcsességgé érlelve, a regényben hangsúlyosan jelen lévő destruktív folyamatok és az általa képviselt értékrend között egyensúlyt teremt.

JEGYZETEK

- ¹ Závada Pál: *Milota*. Magvető, 2002. 42.
- ² Uo. 391.
- ³ Uo. 12.
- ⁴ Uo. 377.
- ⁵ Uo. 186.
- ⁶ Uo. 186.
- ⁷ Ezzel a témával több tudományos munka foglalkozik. A teljesség igénye nélkül csak néhányat említek: Janics Kálmán: *A hontalanság éve*, Pozsony, 1979; Víg Károly: *A szlovákiai magyarság kálváriája (1945–48)*, Budapest, 1998; Kugler József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*, Budapest, 2000; Fehér István: *Az utolsó percben, Magyarország nemzetiségei 1945–90*, Budapest, 1993, 102–116.; Szarka László: *A szlovákok története*, Budapest, 1994, 187–217.; Gyivicsán Anna–Krupa András: *A magyarországi szlovákok*, Budapest, 1997, 99–108.; Szincsek György: *Szlovák testvérek! Anyánk hív!*, In: *Tótkomlós története*, szerk. Szincsek György, Tótkomlós, 1996, 380–89.; Anna Divičanová: *Etnokultúrne zmeny v Slovenskom Komlóši*, In: *Z minulosti Slovenského Komlóša*, szerk. Jarmila Gerbócová, Bratislava, 1997, 310–330.; *Komlósi olvasókönyv*, szerk. Chlebniczki János felelős szerk., Békéscsaba, 2000, 149–167.; Ondrej Krupa: *Slováci v Mad’arsku a výmena obyvateľstva v zrkadle ich vlastných výpovedí*, In: *Národopis Slovákov v Mad’arsku*, Budapest, 2000, 163–189.
- ⁸ Apáczai Csere János (1625–1659): *Magyar encyclopaedia*, Budapest, 1959
- ⁹ *Evangélikus szlovák egyházi énekgyűjtemény*. Összeállítója Tranovszky György (1591–1637) evangélikus lelkész. Az első kiadás 1637-ben jelent meg Lőcsén, azóta több mint 170 kiadást ért meg. Békéscsabán legutóbb 1991-ben adta ki az evangélikus egyház. Lásd bővebben: Dedinszky Gyula, 1987, 210.
- ¹⁰ *Szlovák evangélikus halotti énekeskönyv*. Az első kiadás szerzője, a megjelenés időpontja ismeretlen. Békéscsabán 1894-ben került először kiadásra, majd 1904-ben, legutóbb 1943-ban adták ki. Lásd bővebben Dedinszky Gyula: *A szlovák betű útja Békéscsabán*, 1987, 218.
- ¹¹ Závada Pál *Jadviaga párnája* című regényének mindentudó öreg szolgálja.
- ¹² Pavol Kondač *Hrbol’atá cesta 1984 (Rögös út)* című regényében az alföldi szlovák öregember prototípusa.
- ¹³ Závada Pál: *Milota*, 407.